

Bogusław Migut

Relacja teologii i liturgii w ujęciu teologii liturgicznej szkoły rzymskiej

Seminare. Poszukiwania naukowe 26, 23-35

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. BOGUSŁAW MIGUT

RELACJA TEOLOGII I LITURGII W UJĘCIU TEOLOGII LITURGICZNEJ SZKOŁY RZYMSKIEJ

Dyscyplina teologiczna, zajmująca się liturgią (liturgika), w swej przeszłości należała do dwóch dyscyplin teologicznych. Zaliczano ją głównie do prawa kanonicznego lub teologii moralnej. Obecnie posiada ona swoją samodzielność, choć ciągle stoi przed nią wyzwanie określenia swego miejsca i zadania pośród dyscyplin teologicznych. W praktyce niesłusznie bywa ona łączona z teologią pastoralną, a nawet uznawana za jej część. U podstaw takiego myślenia znajduje się redukcja studium liturgii do opanowania sztuki celebracji liturgii i nauczania się zasad uczestnictwa w niej.

Potrzebę pogłębienia więzi pomiędzy teologią a liturgią dostrzegł Sobór Watykański II. Jest to zauważalne w następujących dokumentach: Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL 16), Dekret o formacji kapłanów *Optatam totius* (DFK 16) oraz – w nieco mniejszym stopniu – w Konstytucji Dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei verbum* (KO 8 i 21). W Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL 16)¹ liturgika ukazana jest jako przedmiot „konieczny i ważniejszy” w seminariach i domach zakonnych, a zarazem jako przedmiot „zasadniczy” na wydziałach teologicznych. Konstytucja o liturgii podkreśla też konieczność uwzględnienia w wykładzie liturgii jej aspektu teologicznego, obok historycznego, duchowego, duszpasterskiego i prawnego. Konstytucja kieruje też wskazania pod adresem wykładowców innych przedmiotów teologicznych, takich jak teologia dogmatyczna, biblistyka, teologia duchowości i teologia pastoralna. Podstawowym wskazaniem Konstytucji jest takie przedstawianie misterium Chrystusa i dziejów zbawienia, aby dzięki niemu związek tych

¹ „W seminariach i zakonnych domach studiów nauk świętej liturgii należy zaliczyć do przedmiotów koniecznych i ważniejszych, na wydziałach zaś teologicznych do przedmiotów zasadniczych, oraz wykładać ją z uwzględnieniem zarówno aspektu teologicznego i historycznego, jak i duchowego, duszpasterskiego oraz prawnego. Ponadto wykładowcy innych przedmiotów, zwłaszcza teologii dogmatycznej, Pisma Świętego, teologii życia wewnętrznego i pastoralnej, powinni, stosownie do wewnętrznych wymogów własnego przedmiotu, tak przedstawiać misterium Chrystusa i dzieje zbawienia, aby dzięki temu związek tych przedmiotów z liturgią i jednolitość formacji kapłańskiej były wyraźnie dostrzegalne”.

przedmiotów z liturgią i jednolitość formacji kapłańskiej były wyraźnie dostrzegalne. Wskazuje to wyraźnie na szczególne znaczenie aspektu liturgicznego (celebracja) w poszczególnych dyscyplinach teologicznych².

W Dekrecie o formacji kapłanów (DFK 16)³ prawdę o więzi liturgii z teologią odniesiono głównie do teologii dogmatycznej. Dekret stwierdza, że alumni seminariów „powinni zyskać taką wiedzę, która pozwoliłaby uznać te tajemnice [zbawcze] za zawsze obecne i działające w czynnościach liturgicznych”. Dalej stwierdza się, że pozostałe przedmioty teologiczne winny „nabierać świeżości” dzięki żywemu powiązaniu ich z misterium Chrystusa i historią zbawienia. Dekret, mówiąc o powiązaniu, ma na myśli liturgię. Jest ona pierwszym i niezbędnym źródłem ducha prawdziwie chrześcijańskiego. Powyższe stwierdzenia odnoszą się zwłaszcza do formacji intelektualno-teologicznej kandydatów do kapłaństwa⁴.

Ważną propozycją na temat relacji teologii i liturgii stanowi wydany w 1992 roku *Katechizm Kościoła Katolickiego*, który – w części drugiej, poświęconej celebracji misterium chrześcijańskiego, opracowanej w nawiązaniu do założeń II Soboru Watykańskiego – ujmuje sakramenty w sposób historiozbawczy i liturgiczny, uwzględniający konkretną celebrację misterium Chrystusa dla życia wiernych, a zarazem włączanie życia wiernych w misterium Chrystusa⁵. Tak nauczanie soborowe, jak i sposób ujmowania liturgii w Katechizmie, stanowią ciągłe wyzwanie do ustalenia wzajemnych relacji liturgiki do pozostałych dyscyplin teologicznych. Teologia, odrzucając liturgię, oddala się od życia Kościoła, które utożsamia się z życiem wiary. Liturgia pozbawiona teologii staje się zbiorem pustych ceremonii⁶. Synteza teologii, na której potrzebę wskazuje II Sobór Watykański, nie może być wyłącznie intelektualna, lecz ma obejmować całość życia człowieka. Teologia nie może mówić o prawdach wyłączonych z życia. Winna

² Por. J. J. Kopeć, *Paradygmat liturgiczny*, RT 46(1999), z. 8, s. 107; S. Czerwik, *Liturgika na tle innych dyscyplin teologicznych*, RT 46(1999), z. 8, s. 85-97; B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 64.

³ „[Alumni] powinni również zyskać taką wiedzę, która pozwoliłaby im uznać te tajemnice [zbawcze] za zawsze obecne i działające w czynnościach liturgicznych [tu odwołanie do KL 7 i 16] i całym życiu Kościoła” (w DK stwierdzenie o relacji teologii do liturgii jest lapidarne i nie podkreśla tak mocno roli liturgii jak KL; daje wyraźne pierwszeństwo teologii dogmatycznej, opartej na Piśmie świętym, Tradycji Ojców Kościoła oraz spekulacji intelektualnej, której mistrzem był św. Tomasz z Akwinu). I jeszcze raz (tu mocniej): „[Liturgia święta] winna być uważana za pierwsze i niezbędne źródło prawdziwie chrześcijańskiego ducha”.

⁴ Por. E. J. Lengeling, *Liturgie/liturgiewissenschaft*, w: *Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe*, red. P. Eicher, München 1991, t. 5, s. 303; S. Maggiani, *Istituzione dei sacramenti e «lex orandi». Il contributo degli «Ordines» del Concilio Vaticano II*, Rivista Liturgica 81(1994), s. 151-174; B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 64-65.

⁵ Por. J. Ratzinger, *Aktualność doktrynalna Katechizmu Kościoła Katolickiego*, OsRomPol 23(2003)3, s. 48-54; B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 65.

⁶ Por. K. Richter, *Einführung. Die Liturgie – zentrales Thema der Theologie*, w: *Liturgie – ein vergessenes Thema der Theologie*, red. tenże, Freiburg 1986, s. 21-27.

ona mówić o Bogu żywym, objawiającym się dla życia człowieka. Na tej podstawie teologia winna koncentrować się na misterium Chrystusa i prowadzić do żywego postrzegania go w Kościele, a zwłaszcza w liturgii oraz w konkretnym życiu chrześcijańskim⁷.

Interesującą propozycję rozwiązania problemu relacji teologii i liturgii, w przedstawionym powyżej duchu nauczania Kościoła, wypracowała szkoła rzymska teologii liturgicznej, obejmująca grono teologów wykładających głównie na *Pontificio Ateneo San Anselmo*, następnie na *Pontificia Università Gregoriana* i *Pontificia Università Lateranense*, a ostatnio zwłaszcza na *Università Pontificia Salesiana*, w okresie bezpośrednio poprzedzającym Sobór Watykański II aż po dzień dzisiejszy⁸. Omawiane środowisko teologiczne posiada swą wewnętrzną spójność w ujmowaniu liturgii oraz w wypracowywaniu koncepcji teologii ściśle powiązanej z liturgią. Środowisko to posiada ponadto bogaty dorobek naukowy oraz szerokie oddziaływanie na wiele innych środowisk teologicznych. Zasadność mówienia o „szkole rzymskiej” potwierdza pośrednio Matias Augé CMF. Jako profesor powiązany z wyżej wymienionymi środowiskami mówi o „szkole padewskiej” (środowiska *Istituto di Liturgia Pastorale* przy benedyktyńskim opactwie Santa Giustina w Padwie)⁹. Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej koncentruje się głównie na eucharystii i buduje na teologicznym pojmowaniu liturgii. Teologia liturgiczna szkoły padewskiej skupia się zwłaszcza na obrzędzie, oscylując wokół antropologicznych podstaw liturgii, sprowadzonej często do wymiaru pośrednictwa rytualnego. Szkoła rzymska nie może też być utożsamiona z nurtem teologii liturgicznej prawosławnego teologa Aleksandra Schmemmanna, ani też z teologią doksologiczną i „jubilate” metodystycznego teologa Geoffreya Wainwrighta. Choć teologia liturgiczna posiada wielu innych przedstawicieli, to ich poglądy można zawrzeć w wyakcentowanych poniżej koncepcjach Cipriano Vagagginiego OSBCam (1909-1999), Salvatore Marsilego OSB (1910-1983) i Achille Maria Triakki SDB (1935-2002)¹⁰.

⁷ Por. J.L. Illanes, J.I. Saranyana, *Historia teologii*, tłum. P. Rak, Kraków 1997, s. 487; G. Barbaglio, *Esperienza di fede mondana e di fede rituale*, w: *Teologia e liturgia*. Bologna 1974, s. 89; B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 65.

⁸ Termin „szkoła rzymska” oznacza w języku potocznym nauczanie wierne Urzędowi Nauczycielskiemu Kościoła. Historycznie służył on na określenie grupy teologów, związanych z Gregorianum w Rzymie, którzy przygotowywali zasadniczy zrab myśli Soboru Watykańskiego I. Byli to tacy teologowie jak: Joseph Kleutgen, Giovanni Perrone, Carlo Passaglia, Johannes Baptist Franzelin. Grupie tej przewodził Matthias Scheeben.

⁹ Por. M. Augé, *La ricerca del senso e del valore del rito. Un problema attuale*, *Lateranum* 66(2000), s. 373-384; A. Grillo, *Il senso della ricerca liturgico-sacramentale sul valore del rito. In dialogo con Matias Augé intorno alla scuola padovana di liturgia*, *Ecclesia Orans* 19(2002), s. 139-146.

¹⁰ Rzymską szkołę teologii liturgicznej współtworzą także dwaj historycy liturgii obdarzeni wielkim wyczuciem teologii – Burkhardt Neunheuser OSB (1903-2003) i Adrian M. Nocent OSB (1913-1996), ponadto twórca metody badań hermeneutycznych w teologii liturgicznej i teolog Matias Augé CMF, a także koncentrujący się na duszpasterstwie liturgicznym teolog Domenico Sartore CSJ (1936-2006). Najwierniejszym kontynuato-

Pierwszym twórcą rzymskiej szkoły teologii liturgicznej był C. Vagaggini¹¹, którego zasługą było wypracowanie historiozbowczej koncepcji liturgii. Vagaggini uznał też liturgię za ożywczą siłę dla teologii, wskazując zarazem na ideał ich wzajemnego przenikania się w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Poglądy Vagagginiego dały początek takiej koncepcji teologii liturgicznej, która czyni z liturgii teologię żywą oraz zwornik całej teologicznej refleksji. Pojmował on teologię liturgiczną jako rodzaj teologii systematycznej, która z jednej strony opisuje liturgię i zmierza do jej zrozumienia, a z drugiej strony pokazuje, w jaki sposób prawdy wiary żyją w różnych formach liturgicznej celebracji. Vagaggini pojmował teologię głównie jako naukę w pojęciu arystotelesowskim, wskazując przy tym na metody wykorzystania teologii zawartej w liturgii do budowania teologii systematycznej. Zaproponował on gnostyczo-sapiencjalny model teologii, który nie tylko służy teologii jako nauce, ale też uwzględnia duchowe dobro wiernych, czego nie zauważył jego kontynuator i krytyk S. Marsili. Vagaggini z naciskiem podkreślał, że każda w pełni wartościowa teologia, obok przedstawiania prawd wiary w świetle Objawienia biblijnego, Ojców Kościoła i całej historii doktryny chrześcijańskiej, winna ukazywać sposób, w jaki dana prawda jest sprawowana w liturgii pod osłoną znaków. Teologia w rozumieniu Vagagginiego jest głównie nauką, a następnie prawdą Bożą, służącą zbawieniu człowieka, która żyje zwłaszcza w liturgii¹². W praktyce pojmował on teologię liturgiczną jako rodzaj teologii systematycznej, która z jednej strony opisuje liturgię i zmierza do jej zrozumienia, a z drugiej strony ukazuje, w jaki sposób prawdy wiary żyją w różnych formach liturgicznej celebracji.

Drugim twórcą szkoły rzymskiej był S. Marsili¹³. Nawiązywał on do pojmowania teologii i liturgii przez Odon Casela OSB (1886-1948), według którego

rem myśli Triakki jest profesor Wydziału Teologii Università Pontificia Salesiana i redaktor naczelny „Rivista Liturgica” Manlio Sodi SDB.

¹¹ Do najważniejszych jego publikacji w zakresie relacji teologii i liturgii należą: *Il senso teologico della liturgia. Saggio di liturgia teologica generale*, Roma 1965⁴; *Kościół odnajduje siebie w liturgii*, Ateneum Kapłańskie 56(1964)67, s. 159-166; *Liturgia e pensiero teologico recente. Inaugurazione del Pontificio Istituto Liturgico*, Roma 1961; *Prospetto di un saggio su simbolismo e linguaggio teologico*, w: *Symbolisme et Théologie* [Sacramentum 20], Roma 1974; *Teologia*, w: *Nuovo dizionario di teologia*, Cinisello Balsamo 1991⁶, s. 1549-1652; *Teologia. Pluralizm teologiczny*, Kraków 2005 (tłumaczenie z włoskiego: *Teologia*, w: *Nuovo dizionario di teologia*, Cinisello Balsamo 1991⁶, s. 1549-1642; *Pluralismo teologico*, w: tamże, s. 1137-1150).

¹² Por. B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 346-347.

¹³ Do najważniejszych jego publikacji w zakresie relacji teologii i liturgii należą: *Teologia*, Rivista Liturgica 22(1935), s. 273-278; *La liturgia nel Concilio Vaticano II*, Rivista Liturgica 50(1963), s. 259-272; *Commenti alla Costituzione Liturgica*, Rivista Liturgica 51(1964), s. 587-592; *Riforma liturgica dall'alto. Note preliminari ad una attuazione pratica della Costituzione Conciliare*, Rivista Liturgica 51(1964), s. 76-91; *Liturgia*, w: *Dizionario del Concilio Ecumenico Vaticano Secondo*, Roma 1969, s. 1294-1342; *La liturgia nella strutturazione della teologia*, Rivista Liturgica 58(1971), s. 153-162; *Liturgia e teologia. Proposta teoretica*, Rivista Liturgica 59(1972), s. 455-473; *La liturgia, momento storico della salvezza*, w: *Anàmnesis*, t. 1: *La liturgia momento nella storia della salvezza*, Casale Monferrato 1974, s. 33-156; *Das Gedächtnis des Herrn in der Theologie der Gegenwart, besonders in der Schau Odo Casels*, ALW 22(1980), s. 9-29; *Giovanni Casiano*

teologia jest oglądem misterium Boga w świetle liturgii (*eine im Geist der Liturgie Gesamtschau*). Światło to daje szczególną możliwość odkrycia i wyrażenia istoty chrześcijaństwa (*Gesamtaussprache über das Wesen des Christentums*)¹⁴. Polemizował też z Vagagginim, zarzucając mu pomniejszenie rangi teologii objawiającej się w liturgii oraz odrywanie teologii od życia chrześcijańskiego, a tym samym przeakcentowanie jej charakteru naukowego. Marsili oddzielił *theologia prima* od *theologia secunda*. *Theologia prima* ma miejsce tam, gdzie Bóg objawia się na sposób historiozobawczy. Ma to miejsce w Biblii oraz w liturgii. *Theologia prima* pozwala człowiekowi na włączenie się w historię zbawienia, a tym samym na coraz pełniejszy udział w życiu Boga. *Theologia secunda* jest przede wszystkim teologią spekulatywną, ma za zadanie nawiązywanie dialogu z kulturą. Stąd jej znaczenie dla życia chrześcijańskiego jest dużo mniejsze. Zaslugą Marsilego było teologiczne dowartościowanie liturgii. Teologia jednak stała się przez to rodzajem doświadczenia religijnego, które nie może być w pełni wyrażone za pomocą słów. Liturgia jest *theologia prima*, co oznacza utożsamienie teologii z modlitwą, mistyką – uczestnictwem w aktualizacji misterium Chrystusa.

Zestawiając obu teologów, należy uznać ich komplementarność. Vagaggini stawiał większy akcent na związek teologii systematycznej z liturgią. Marsili natomiast był bardziej skoncentrowany na odniesieniu teologii do życia chrześcijańskiego i widział liturgię głównie w perspektywie duchowości chrześcijańskiej. Pojmuje on teologię liturgiczną jako teologię żyjącą w liturgii, a co więcej, utożsamia on w dużym stopniu te dwa pojęcia. Teologia liturgiczna staje się u niego rodzajem doświadczenia mistycznego w rozumieniu caselowskim, czyli kontemplacją misterium w momencie jego aktualizacji.

Pewnej syntezy przedstawianych powyżej teologów dokonał salezjański teolog A. M. Triacca¹⁵. Pragnął on, podobnie jak Vagaggini, dokonać żywej syntezy

ed Evagrio Pontico. Dottrina sulla carità e contemplazione [Studia Anselmiana 5], Roma 1936; *La liturgia, celebrazione della presenza viva di Cristo*, w: *Annunziare Cristo ai giovani*, red. A. Amato, G. Zevini, Roma 1980, s. 251-264; *Liturgia*, w: *Nuovo dizionario di liturgia* [dalej jako NDdL], red. D. Sartore, A. M. Triacca, Roma 1984², s. 725-742; *Sacramenti*, w: NDdL, s. 1271-1285; *Teologia liturgica*, w: NDdL, s. 1508-1525; *La liturgia nel discorso teologico odierno. Per una fondazione della liturgia pastorale: Individuazione delle prospettive e degli ambiti specifici*, w: *Una liturgia per l'uomo. La liturgia pastorale e i suoi compiti*, red. A. Visentin, A. N. Terrin, R. Cecolin, Padova 1986, s. 14-47; *Mistero di Cristo e liturgia nello Spirito*, red. M. A. Abignente, Città del Vaticano 1986; *I segni del mistero di Cristo. Teologia liturgica dei sacramenti*, red. M. Alberta, Roma 1987.

¹⁴ Por. W. Świerzawski, *Dynamiczna „Pamiętka” Pana. Eucharystyczna anamneza Misterium Paschalnego i jego egzystencjalna dynamika*, Kraków 1980, s. 94.

¹⁵ Do najważniejszych jego publikacji w zakresie relacji teologii i liturgii należą: *Cristo e il tempo. „La redenzione come storia”. Alcuni presupposti teologico-liturgici per la comprensione e vitalizzazione dell'anno liturgico*, w: *L'anno liturgico e la sua spiritualità. Cristo ieri oggi e sempre*, Bari 1979, s. 7-31; *Bibbia e Liturgia*, w: NDdL, s. 175-197; *Partecipazione*, w: NDdL, s. 1015-1040; *Spirito Santo*, w: NDdL, s. 1405-1419; *Le sens théologique de la liturgie et/ou le sens liturgique de la théologie. Esquisse initiale pour une synthèse*, w: *La liturgie: son sens – son esprit – sa méthode. Liturgie et Théologie. Conférences Saint-Serge, XXVIIIe Semaine d'études liturgiques. Paris, 30 juin – 3 juillet 1981*, red. A. M. Triacca, A. Pistoia [Bibliotheca

teologii. W jego ujęciu liturgia jest miejscem spotkania zbawczego misterium Boga, które objawiło się w pełni w Jezusie Chrystusie (*Mysterium*) z życiem chrześcijańskim (*Vita*) za pośrednictwem celebracji (*Actio*). Liturgia stanowi syntezę zbawczego misterium Boga ukierunkowanego na życie chrześcijańskie oraz życia chrześcijańskiego, które pragnie być włączone w zbawczą tajemnicę Boga (*Mysterium – Actio – Vita*). Liturgia obejmuje tym samym trzy elementy: zbawcze misterium Boga (M), celebrację liturgiczną (A) i życie poszczególnych wiernych (V). Główna idea teologii liturgicznej salezjańskiego teologa, nawiązująca do Marsilego, polega na analizie celebracji liturgicznej, z perspektywy której objawia się zarówno tajemnica Boga udzielającego się poprzez zbawienie, jak i życie człowieka w jego ukierunkowaniu na Boga. Analiza ta, w celu uzyskania efektu naukowego, jak i odniesienia do życia chrześcijańskiego, winna posiadać zarówno charakter diachroniczny, jak i synchroniczny. Triacca próbuje łączyć w swej koncepcji teologii liturgicznej poglądy Vagagginięgo i Marsilego. W jego rozumieniu liturgia nie może być sprowadzona do samej celebracji, a jej rozumienie winno uwzględniać wszystko to, co w celebracji jest obecne, czyli misterium chrześcijańskiej wiary oraz życie chrześcijańskie. Teologia nie może być wyłączną domeną naukowców, lecz wychodzi ona najpierw od Boga, a więc wyrasta ona z doświadczenia Boga.

Teologia liturgiczna Triacki, skupiając się na celebracji liturgicznej i będąc niejako w jej wnętrzu, pozwala głębiej wejść w celebrowane misterium Chrystusa, jak i w życie chrześcijańskie. Triacca, powołując się na M. Sodiego¹⁶, określił następująco swą koncepcję teologii liturgicznej: „skoro celebracja jest rytualną aktualizacją wiary, teologia musi być refleksją nad wiarą umieszczoną w rycie i teologią liturgiczną, która jest teologią misteriów, będących kluczem do coraz głębszego rozumienia samej liturgii. Mówiąc inaczej: refleksja nad celebrowanym wydarzeniem wiary jest teologią, gdyż jest kontemplacją misterium Boga *ad intra* i *ad extra*; jest to także teologia liturgiczna, jako że w niej misterium Boga jest

Ephemerides Liturgicae. Subsidia 27], Roma 1982, s. 321-337; *Pneumatologia, epicletologia, o paracletologia? Contributo alla comprensione della presenza ed azione dello Spirito Santo da alcune visuali di teologia liturgica*, Salesianum 48(1986), s. 67-107; „Liturgia” „locus theologicus” o „theologia” „locus liturgicus”? *Da un dilemma verso una sintesi*, w: *Paschale Mysterium. Studi in memoria dell'Abate Prof. Salvatore Marsili (1919-1983)*, red. G. Farnedi [Studia Anselmiana 91. Analecta Liturgica 10], Roma 1986, s. 193-233; *Teologia della liturgia o teologia liturgica? Contributo di P. Salvatore Marsili per una chiarificazione*, Rivista Liturgica 80(1993), s. 267-289; *Liturgia e Padri della Chiesa: ruoli reciproci (Attualità di un „aggiornamento”)*, Seminarium 30(1990), s. 508-530; *Le „Conferenze San Sergio”. Settimane ecumeniche di studi liturgici* [Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Subsidia 76], Roma 1994; *Inculturazione liturgica e mistero trinitario*, w: *Trinità in contesto*, red. A. Amato [Biblioteca di Scienze Religiose 110. Studi di Teologia Dogmatica 5], Roma 1994, s. 343-374. Całość bibliografii A.M. Triacki w: *Bibliografia*, w: *Spiritus spiritualia nobis dona potenter infundit. A proposito di tematiche liturgico-pneumatologiche. Studi in onore di Achille M. Triacca*, red. E. Carr [Studia Anselmiana 139. Analecta liturgica 25], Roma 2005, s. 553-592.

¹⁶ Por. M. Sodi, *Liturgia: pienezza e momento della storia della salvezza*, w: *Mysterion. Nella celebrazione del mistero di Cristo la vita della Chiesa. Miscellanea Liturgica in occasione dei 70 anni dell'Abate Salvatore Marsili* [Quaderni di Rivista Liturgica. Nuova Serie 5], Torino 1981, s. 126.136.

kontemplowane, celebrowane i przeżywane w celebracji liturgicznej¹⁷. Innymi słowy, teologia liturgiczna jest „hermeneutyką nauki żywej – życia autentycznie chrześcijańskiego”¹⁸.

Za teologię liturgiczną w sensie ścisłym uznał Triacca „teologię w funkcji liturgii”, co łączy się u niego z pojmowaniem teologii jako *locus liturgicus*¹⁹. Oznacza to najpierw przejmowanie przez teologię tych cech, które posiada liturgia. Winna ona iść drogą liturgii, stawać się paralełą liturgii i zmierzać do konwergencji z nią. Triacca wyraża to słowami: „W rezultacie, wiedząc dobrze, że Ciało Kościoła buduje się, celebrując misteria, i że Kościół jest Ciałem Chrystusa zrealizowanym i pozostającym do realizacji poprzez powtarzaną celebrację, będzie się odkrywać na nowo «osmozę dynamiczno-eklezyjalną», którą winna być obdarzona teologia, aby stanowiła element konstytutywny Kościoła, jako paralela do liturgii”²⁰. W porządku ontologicznym liturgia posiada pierwszeństwo wobec teologii. Jednakże w porządku logicznym i instrumentalnym teologia wyprzedza liturgię. Teologia liturgiczna, uwzględniając celebrację dla życia, nie koncentruje się na samej teorii, lecz posiada liczne praktyczne odniesienia do życia chrześcijanina i Kościoła. Teologia liturgiczna winna też odwzorowywać funkcje właściwe liturgii, takie jak: uswięcanie, wielbienie, świadectwo wiary, służbę wspólnocie. Teologia w „funkcji liturgii” oznacza jednak przede wszystkim mistagogiczny model teologii. Teologia liturgiczna to taka teologia, która stawia sobie za cel służbę liturgii, czyli spajanie zbawczego misterium Boga, jego celebracji i chrześcijańskiego życia (M-A-V)²¹. Widać to zwłaszcza w następujących słowach omawianego teologa: „Osiągnie się «osmozę teleologiczną», w takim stopniu, w jakim teologia, z jej autonomią metodologiczną i z jej rozwojem w zgłębianiu danych objawienia, zmierzać będzie do wniesienia coraz większego wkładu w rozszerzenie i pogłębienie rzeczywistości liturgii w świadomości wiernych”²².

¹⁷ A. M. Triacca, *Theologia locus liturgicus*, dz. cyt., s. 226.

¹⁸ Por. tenże, *Le sens théologique*, dz. cyt., s. 335-336; tenże, *Theologia locus liturgicus*, dz. cyt., s. 225-226.

¹⁹ Szerzej na ten temat: por. B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 174-177.

²⁰ A. M. Triacca, *Le sens théologique*, dz. cyt., s. 337.

²¹ Model taki prezentuje aktualnie m.in. Enrico Mazza, którego można również zaliczyć do protagonistów szkoły rzymskiej. Wskazuje on na potrzebę wprowadzenia takiego modelu do współczesnej teologii. Por. E. Mazza, *La mistagogia. Una teologia della liturgia in epoca patristica*, [Biblioteca «Ephemerides Liturgicae» Subsidia 46], Roma 1988, 1996²; tenże, *Le odierne preghiere eucaristiche*, t. 1: *Struttura, teologia fonti*, t. 2: *Testi e documenti editi e inediti*, Bologna 1984, 1991²; tenże, *La celebrazione eucaristica. Genesi del rito e sviluppo dell'interpretazione*, Bologna 2003; N. Albanesi, *La mistagogia. Un modello di teologia sacramentaria. In margine alla seconda edizione dello studio di Enrico Mazza*, Ephemerides Liturgicae 112(1998), s. 174-186.

²² „Si giungerà all'osmosi teleologica, in quanto la finalità della teologia, con la sua autonomia metodologica e con il suo procedere nell'approfondimento del rivelato, deve necessariamente essere protesa a dare un più valido contributo alla realtà della liturgia. In verità la «teologia» è «locus liturgicus»”. A. M. Triacca, *Theologia locus liturgicus*, dz. cyt., s. 227-228.

Mówienie o „teologii w funkcji liturgii” oznacza ostatecznie wyrażenie prawdy, iż teologia i liturgia pozostają w relacji wzajemnej służby (funkcji). Teologia, rozumiana jako wyjaśnianie powiązane z głoszeniem słowa Bożego, posługa Słowu w Kościele służy liturgii w jej rozumieniu. Liturgia, mając pierwszeństwo ontologiczne, uobecnia wydarzenia zbawcze, wyrażając je podczas celebracji w formie eucharystii, a więc w formie wytworzonej przez siebie teologii żywej, zrodzonej w styczności z misterium i życiem. Najlepszym tego przykładem wydaje się być, zaprezentowany przez kard. Josepha Ratzingera, model współczesnej sakramentologii. W modelu tym bowiem, po biblijnym, patrystycznym i systematycznym ukazywaniu danego sakramentu, należy ukazać jego celebrację, czyli to, jak Kościół żyje danym sakramentem dzisiaj i jak dzisiaj go odczytuje²³.

W odniesieniu do tak pojmowanej teologii liturgicznej, Triacca czyni trzy istotne założenia²⁴. Pierwsze z nich podkreśla, że teologia liturgiczna nie jest jedyną teologią, jaką należy uprawiać. Jednakże dla osoby wierzącej jest to teologia we właściwym tego słowa znaczeniu. Człowiek wierzący w liturgii spotyka Chrystusa, uczestniczy w Jego misterium, ogarnięty jest działaniem Ducha Świętego, tu wchodzi w wewnętrzne życie Trójcy Świętej. Nie przekreśla to bardziej teoretycznych (ściśle naukowych) sposobów uprawiania teologii, choć jej celem jest otwarcie ich na zbawczą rzeczywistość uobecnianą w liturgii. Drugie założenie stwierdza, że odnowienie życia Kościoła dokona się nie tylko dzięki uprawianiu teologii, nawiązującej dialog ze współczesną kulturą (teologia *ad extra*), ale przede wszystkim dzięki budowaniu duchowości chrześcijańskiej, związanej z celebrowanym misterium zbawczym Chrystusa (*ad intra*). Osobista więź z Chrystusem Zbawcą, Jedynym Kapłanem, jest wewnętrzną siłą chrześcijaństwa i Kościoła. Otwartość na współczesnego człowieka i jego kulturę musi być uwzględniana oczywiście również w tej teologii *ad intra*. Trzecim założeniem i przekonaniem Triacci jest wskazanie na konieczność budowania duszpasterstwa na liturgii i w odniesieniu do liturgii, w tym zwłaszcza do Eucharystii²⁵.

Pierwszym celem tak rozumianej teologii jest służba Objawieniu Bożemu, Tradycji oraz odnowie liturgicznej. Drugim celem jest odkrywanie liturgii i jej teologicznego „wnętrza” dla wszystkich dyscyplin teologicznych. Trzecim celem jest stworzenie syntezy wszystkich dyscyplin teologicznych, poprzez wychodzenie z pierwszeństwa ontologicznego i egzystencjalnego liturgii, dla pełniejszej służby życiu chrześcijanina i posłannictwu Kościoła. Owa synteza polega na uka-

²³ Por. J. Ratzinger. *Aktualność doktrynalna Katechizmu Kościoła Katolickiego*, dz. cyt., s. 48-54.

²⁴ Triacca mówi o nich, akcentując istotne elementy misteryjnej teologii Odon Casela: *Odo Casel, OSB. A 50 anni della sua morte*. Rivista Liturgica 85(1998), s. 850.

²⁵ „Duszpasterstwo albo zostanie zbudowane na teologicznej prawdzie o obecności i zbawczym działaniu Chrystusa i Jego dzieła uwielbienia Boga i uświęcenia człowieka, albo budując tylko na danych socjologicznych, w imię fałszywej otwartości na człowieka będzie ulegać rozkładowi aż do unicestwienia”. Por. A.M. Triacca, *Odo Casel OSB. A 50 anni della sua morte*, dz. cyt., s. 850.

zywaniu wiary w perspektywie eklezjalnej, która ma być wprowadzona w chrześcijańskie życie, ukierunkowując je na uwielbienie²⁶.

Pierwszoplanowym ujęciem teologii liturgicznej jest utożsamienie jej z uczestnictwem w liturgii, pojmowanym często jako przeżycie i refleksja (mystyka) samego uczestnika liturgii. Teologia liturgiczna staje się czymś niekomunikalnym na zewnątrz. Dodatkowo teologia liturgiczna zostaje utożsamiona z samym świadomym uczestnictwem w celebracji oraz z aktem wiary uczestnika (*fides qua*). Drugą płaszczyzną rozpatrywania teologii liturgicznej jest płaszczyzna refleksji naukowej. Można tu dostrzec wiele wysiłków o charakterze metodologicznym, ale ostatecznie większość zagadnień pozostaje otwarta i stanowi wyzwanie do dalszych badań. Triacca nie dokonał satysfakcjonującego uporządkowania różnych kierunków prowadzonych przez siebie badań. Nie wskazał też na podstawowe modele swojej teologii liturgicznej²⁷. Stąd, koniecznym wydaje się być uporządkowanie, oparte na kierunkach badań Triacci oraz na dalej idącej analizie i syntezie jego myśli. Pamiętać jednak należy, iż podstawowym założeniem metodologicznym teologii liturgicznej jest odczytywanie rzeczywistości z perspektywy celebracji. Nawet wtedy, gdy mówimy o modelu biblijnym, patrystycznym, historyczno-dogmatycznym, czy o teologii liturgicznej danej księgi liturgicznej, należy pamiętać, że podstawowym paradygmatem jest celebacja liturgiczna.

Teologia liturgiczna, jako nauka, uwzględnia w pierwszym rzędzie wzajemne relacje przepowiadania zbawienia (Pismo Święte, kerygmat) oraz jego aktualizacji (celebacja liturgiczna). Ten typ teologii liturgicznej można nazwać „biblijną teologią liturgiczną”. Teologia biblijna posiada własne zasady egzegezy i hermeneutyki, ale brak jej wyraźnego kryterium odczytania słowa Bożego w perspektywie aktualizacji zbawczego misterium Chrystusa na sposób sakramentalny, czyli w celebracji liturgicznej. Teologia liturgiczna, wychodząca od osiągnięć teologii biblijnej, ale ukazująca konkretną perykopę Pisma Świętego w odniesieniu do określonej celebacji liturgicznej (celebacja sakramentu, celebacja danego obchodu w roku liturgicznym), byłaby koniecznym dopełnieniem teologii biblijnej. Konkretna celebacja liturgiczna jest istotnym kontekstem hermeneutycznym odczytywania Pisma. Takie ujęcie pozwala na głębsze powiązanie refleksji nad prawdami wiary z życiem wiary oraz z tym, co stanowi jego szczyt, czyli z celebacją liturgiczną. Takie ujęcie teologii liturgicznej, podkreśliłoby w większym stopniu eklezjalność teologii biblijnej. Byłoby ono świadectwem tego, że choć Biblia znajduje swoje eklezjalne odczytanie w Urzędzie Nauczycielskim Kościoła, to pełnia tego eklezjalnego odczytania dokonuje się w ce-

²⁶ Por. B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 198-202.

²⁷ M.J. Powers podczas zebrania North American Academy of Liturgy w 1975 ukazał cztery modele uporządkowania teologii liturgicznej: interdyscyplinary, duszpasterski, historyczno-teologiczno-pastoralny i biblijno-hermeneutyczny. Por. tenże, *Liturgical Theologie, Worship* 50(1976), s. 307-311. Takie uporządkowanie modeli teologii liturgicznej nie jest adekwatne do teologii liturgicznej szkoły rzymskiej.

lebracji liturgicznej. Celebracja liturgiczna nie dodaje żadnych nowych prawd wiary, ale prowadzi do spotkania tego, w co Kościół wierzy (*fides quae*) z konkretną wiarą zgromadzonego Kościoła w jego poszczególnych uczestnikach (*fides qua*). Celebracja, jako *lex orandi*, prowadzi do spotkania *lex credendi* i *lex vivendi*. Ponadto teologia liturgiczna, odczytująca zbawcze misterium Boga w ścisłym odniesieniu do teologii biblijnej, jest szansą do pogłębienia życia chrześcijańskiego, wiążąc je ściślej z Biblią i liturgią. Tym samym, teologia liturgiczna staje się teologią bliższą życiu.

Sam Triacca uprawiał ten rodzaj teologii liturgicznej w bardzo ograniczonym zakresie. Wymaga on bowiem znajomości egzegezy biblijnej, którą Triacca posiadał w niewielkim stopniu. Niewielkie ślady tego typu teologii liturgicznej można znaleźć niemal we wszystkich jego publikacjach, zwłaszcza poświęconych głównym prawdom wiary oraz samej liturgii i jej rzeczywistości (słowo Boże w liturgii, celebracja liturgiczna, sakramenty, rok liturgiczny). Istnieją jednak jego opracowania, które można uznać za wzorcowe w ramach takiego typu teologii liturgicznej²⁸.

Teologię liturgiczną można uprawiać również w perspektywie historycznej, obejmującej także teraźniejszość. Różne rodzaje teologii liturgicznej wypływają z różnych źródeł, do których się ona odwołuje. Używając terminologii Triacki, można mówić o: teologii liturgicznej patrystycznej, teologii soborowej, czyli historii nauki chrześcijańskiej (rozwój Tradycji), zasad życia i postępowania chrześcijan oraz teologii liturgicznej konkretnego źródła liturgicznego (jednej lub kilku ksiąg, na przykład jednego obrządku liturgicznego, czy też danego odcinka czasu).

Patrystyczna teologia liturgiczna polega na równoczesnym badaniu teologii Ojców oraz poznawaniu treści celebracji liturgicznej z czasu i obszaru ich oddziaływania. Pochylając się nad teologią Ojców Kościoła, można łatwo zauważyć ich duży wpływ na celebrację liturgiczną, w tym zwłaszcza na eucharystię. Sama teologia Ojców może być nazwana liturgiczną, gdyż łączy ona opis zbawczego misterium z jego celebracją, a mówiąc o życiu chrześcijańskim odnosi je do celebracji misterium. Triacca wielokrotnie zauważał, że okres patrystyczny jest szczególnie przenikaniem się liturgii, teologii i życia. Patrystyczna teologia liturgiczna ukazuje ciągłą aktualność Ojców, a teologia współczesna otrzymuje nowe inspiracje zakorzeniające ją w Tradycji Kościoła.

Teologia liturgiczna, określona mianem historyczno-dogmatycznej, a zarazem historyczno-moralnej (zwana w skrócie przez Triackę soborową) jest taką teologią, która bada rozwój doktryny chrześcijańskiej i wskazań dla życia chrześcijan, zestawiając je z rozwojem form celebracji liturgicznej. Zadaniem teologii liturgicznej jest w tym przypadku odkrywanie i ukazywanie ścisłej zależności

²⁸ Por. A. M. Triacca, *L'uso di Galati 4,4ss nell'odierna liturgia romana. Da iniziali constatazioni ad alcune considerazioni*, Theotokos 1(1993), s. 51-116.

pomiędzy *lex credendi* i *lex orandi* oraz *lex vivendi* i *lex orandi* w historii Kościoła. Pozwala ona dostrzec i lepiej zrozumieć ścisły związek nauczania Kościoła w sprawach wiary i moralności z celebracją liturgiczną, zwłaszcza z eucharystią. Nauka Kościoła wyrażała się i wyraża nie tylko w eucharystii, ale też w obrzędach i przepisach liturgicznych.

Teologia liturgiczna konkretnego źródła liturgicznego wiąże się bardzo ściśle z teologią liturgiczną patrystyczną i soborową. „Źródła liturgiczne, w tym zwłaszcza księgi liturgiczne, są uprzywilejowanym miejscem świadectwa o bogactwie sposobów, na jakie Chrystus, mocą Ducha Świętego, stawał się obecny pośród różnorodnych zgromadzeń wiernych, w poszczególnych pokoleniach chrześcijan, pośrodku upływającego czasu. Można stwierdzić, że są one świadectwem wiecznotrwałego misterium Chrystusa-Kościoła. W nich obcuje się z kapłaństwem Chrystusa, nie tylko w konkretnie jego realizacji, ale też w pełni jego potencjalności i możliwości”²⁹. Triacca stwierdza też, że „źródło liturgiczne zawiera doświadczenie wiary oraz wynikające z niego wyznanie wiary tego Kościoła, który bierze, świadomy i nacechowany refleksją, udział-uczestnictwo (*metheksis*) w misterium przezeń celebrowanym. Kościół sprawuje tu pełną, dogłębną i kompletną pamiętkę (*anamnesis*) tegoż misterium, mocą przywołanej obecności i działania Ducha Świętego (*epiklesis-paraklesis*) w perspektywie *anaklesis*”³⁰. Teologia liturgiczna konkretnego źródła liturgicznego daje obraz żywej wiary Kościoła oraz życia wiernych z czasu, w którym dana księga powstała, ale też pogłębia rozumienie chrześcijańskiego misterium w jego ponadczasowej aktualności i ukierunkowania na życie wszystkich pokoleń.

Podział teologii liturgicznej ze względu na źródła implikuje podział ze względu na przedmiot. Pod tym względem można zasadniczo wyróżnić dwa rodzaje teologii liturgicznej: teologię liturgiczną w służbie chrześcijańskiego misterium oraz teologię liturgiczną w służbie chrześcijańskiej egzystencji i życia Kościoła. Pierwszy rodzaj teologii koncentruje się nad poszczególnymi prawdami wiary (dogmaty) i nad tym, co przynależy do samej liturgii: liturgią jako taką, rokiem liturgicznym, celebracją liturgiczną, sakramentami³¹.

Podsumowując, należy z całą pewnością stwierdzić, że teologia liturgiczna broni współczesną teologię przed całkowitą koncentracją na opisywaniu zjawisk. Istnieje bowiem wielkie niebezpieczeństwo, że teolog zatrzyma się wyłącznie na opisie. Teologia liturgiczna nakazuje iść w głąb, budować na doświadczeniu chrześcijańskim, na teologii żyjącej i objawiającej się w liturgii. Taka teologia staje się sztuką życia i jest otwarta na każdego wierzącego człowieka. Ona to, będąc świadectwem wiary, nie przestaje równocześnie być nauką. Można tutaj

²⁹ Tenże, *Contributo Marsili*, dz. cyt., s. 287; Por. tenże, *Inculturazione liturgica e mistero trinitario*, dz. cyt., s. 348-349.

³⁰ Por. tenże, *Contributo Marsili*, dz. cyt., s. 287-288.

³¹ Obszerniej na temat możliwych ujęć teologii liturgicznej w: B. Migut, *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej*, dz. cyt., s. 180-185.

mówić przede wszystkim o ułatwieniu przejścia od fenomenu do fundamentu życia chrześcijańskiego, a także patrzenia, z perspektywy słowa Bożego oraz aktualizującego się w celebracji zbawienia, na misterium Boga, czyli tajemnice ukryte w Nim od wieków, a objawione w pełni w Jezusie Chrystusie, jak również na życie chrześcijańskie³².

THE RELATION BETWEEN THEOLOGY AND LITURGY FROM THE PERSPECTIVE OF LITURGICAL THEOLOGY OF THE SCHOOL OF ROME

Summary

An interesting proposal of solving the problem of relationship between theology and liturgy was put forward by the Roman school of liturgical theology comprising a group of theologians working mainly at Pontificio Ateneo San Anselmo, and more recently, mainly at Università Pontificia Salesiana over the time period directly preceding the Second Vatican Council up to now. The main founder of the Roman school of liturgical theology was Cipriano Vagaggini OSBCam (1909-1999). The second prominent personage was Salvatore Marsili OSB (1910-1983). The third theologian of this environment was Achille Maria Triacca SDB (1935-2002). The Roman school of liturgical theology also included Burkhart Neunheuser OSB (1903-2003); Adrian M. Nocent OSB (1913-1996), Matias Augé CMF, Domenico Sartore CSJ (1936-2006), and contemporarily the leading position belongs to Manlio Sodi SDB. Vagaggini understood liturgical theology as a type of systematic theology which, on one hand, describes liturgy and tries to comprehend it, and on the other hand, shows how the truths of faith live in various forms of liturgical celebration. For Marsili, liturgical theology was theology living in liturgy, moreover, he mostly equals these two concepts. This causes that liturgical theology becomes a type of mystical experience, as understood by Casel, which means contemplation of mystery in its actualization. The third of the mentioned theologians – Triacca made an effort to creatively harmonize earlier conceptions and then gave it an original shape. He started with the assumption that liturgy cannot be reduced solely to celebration (*Actio*), and its understanding should take into account everything that is present in in celebration which is the mystery of the Christian faith (*Mysterium*) and the Christian life (*Vita*). Theology cannot be an exclusive domain of researchers because it first comes from God, so it grows from experience of God. Liturgical theology in its strict sense can be analyzed on two levels. First and most important, it is a Christian experience which occurs in liturgical celebration. In this sense, one can often have impression that liturgical theology is something non-communicable and consists in the participant's internal experience and reflection (contemplation). In this way, liturgical theology seems to be identified with the very conscious participation in celebration. The level of scientific reflection is the second level of analysis of liturgical theology. On this level numerous methodological attempts may be noticed but, eventually, most issues remain open and are challenges for further research. Practically, liturgical theology becomes theology from theologically interpreted liturgical celebration, especially from euchology.

Key words: Liturgy, Theology, Liturgical theology, Roman school of liturgical theology, Christian life, Liturgical celebration, Mystery

³² Por. tamże, s. 356.

Nota o autorze: **KS. DR HAB. BOGUSŁAW MIGUT** jest księdzem Archidiecezji Lubelskiej i kierownikiem Katedry duchowości liturgicznej na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Autorem książki *Teologia liturgiczna szkoły rzymskiej* [Lublin: Wydawnictwo KUL 2007].

Słowa kluczowe: liturgia, teologia, teologia liturgiczna, szkoła rzymska teologii liturgicznej, życie chrześcijańskie, celebrowanie liturgiczne, misterium